

یادداشت درباره آستان قدس رضوی و حفاظت از قرآن‌های نفیس میراث بانان گنجینه رضوی



ولیا.. کاووسی نسخه پزوه

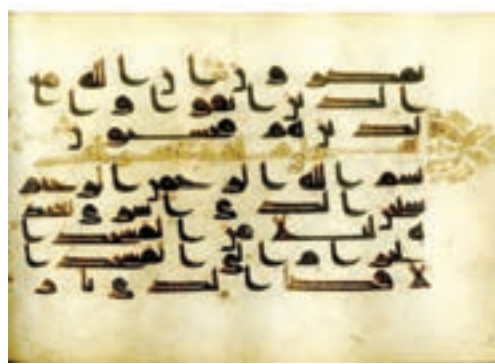
کتابخانه آستان قدس رضوی از کهن‌ترین و غنی‌ترین گنجینه‌های نسخ اسلامی است که شکل‌گیری‌اش را می‌توان به نخستین سال‌های پس از شهادت امام علی‌بن‌موسى الرضا^(ع)نسبت داد. از همان زمان بودکه شیعیان مؤمن و دوستدار اهل بیت^(ع) از اقصانقاط عالم اسلام روبه‌این بقعه متبرک آوردندودر آبادکردن آن‌به‌جان کوشیدند. در این میان، یکی از مهم‌ترین راه‌های اظهار ارادت ومحبت‌به‌آن حضرت وتلاش در جهت توسعه بارگاهش، وقف‌اشیای گرانبها، خاصه کتاب‌ها ومصحف‌های نفیس بودکه اندک‌زمانی‌پس از مرکزیت یافتن حرم رضوی به جریان افتاد. کهن‌ترین مصحف‌هایی‌که امروز در گنجینه نسخ آستان قدس محفوظ است، یکی نسخه‌ای به‌خط‌ووقف کشواد بن‌املاس با تاریخ ۳۲۷قمری است و دیگری جزو مصحفی است که حاکم وقت خراسان، ابوالقاسم علی‌بن‌ناصرالدوله ابی‌الحسن محمد ابراهیم بن سیمجور، در ۲۸۳قمری به بارگاه امام هشتم شیعیان پیشکش کرده وامروز به مصحف ابن‌سیمجور شهرت دارد.

روندرشدو گسترش گنجینه‌نسخ آستان قدس رضوی بافرایزو فرودهایی در دوره‌های مختلف تاریخ ایران همچنان تداوم‌یافت تا به دوره قاجار رسید. به‌نظر می‌رسد موضوع وقف‌نسخ‌رادر دوره قاجار بایدقدری متفاوت از دوره‌های پیش‌ترنگریست، زیرا از منظر تاریخی این دوره سرحدی است میان ایران کهن پیشامدرن و ایران در آستانه ظهور مظاهر تجدد وزوال سنن فرهنگی پیشین. در حوزه بحث حاضر نیز میراث هزارساله نسخه‌نویسی ونسخه‌سازی ایرانیان به دست مردمان این روزگار رسیدودر هر دوزمینه‌آخرین نشانه‌های حیات اصیلش را از سرگرداند.

اوضاع نابسامان اوایل دوره قاجار در خراسان، که‌حضور بازماندگان خاندان افشار در آنجابدان دامن می‌زد، اداره حرم رضوی رانیز آشفته‌کرد. به‌طوری‌که تا مدت‌ها هیچ‌کس عهده‌دار مقام تولیت آستان نبودوسرپرستی حرم واداره موقوفات را به‌شکلی پراکنده، صاحب‌منصبان مشهدبر عهده می‌گرفتندکه حاصلش اغتشاش وبی‌نظمی بیشتر بود. این وضع همچنان ادامه داشت تا اینکه فتحعلی‌شاه قاجار، میرزاموسى فراهانی، برادر کوچک‌میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام فراهانی، رادر ۱۲۴۷ قمری به سمت «ناظمی‌کل سرکار فیض‌آثار حضرت رضوی علیه‌السلام» منصوب کرد و اوارا به‌مقام «ناظر وقف» یا همان تولیت آستان مقدس رساند. بامساعی میرزاموسى، اوضاع حرم نظم وسامان یافت وعایدات موقوفات نیز صرف ارتقای امکانات و خدمات زائران ومراجعان شد.

انتصاب مقام تولیت که از زمان صفویان رایج شده وباشراطی بیش وکم ثابت تا عصر قاجاریان تداوم یافته بود، در این دوره دچار تغییراتی شد که بر نظام اداره موقوفات، طبقه وپایگاه اجتماعی واقفان، وحتی کیفیت مصحف‌هایی که به‌گنجینه رضوی پیشکش می‌شد، تأثیر نهاد. نخستین تغییر این بود که در این زمان، به‌خلاف دوره‌های صفوی وافشار، متولی را نه‌از طبقه علماسادات، بلکه از میان رجال وابسته‌به‌دربار برمی‌گزیدند. دیگر اینکه در دوره‌های پیشین غالباً متولیان از اهالی خودولایت خراسان بودند، اما در عهدقاجار همه‌متولیان را، بی‌استثنا، از پایتخت می‌فرستادند. سوم اینکه در این روزگار، شماری از حاکمان ولایت خراسان، هم‌زمان تولیت حرم رضوی را نیز بر عهده گرفتند که این هم‌رداوار گذشته سابقه نداشت. آخر اینکه مقامی به‌نام نایب‌التولیه در این زمان پدید آمد و تمامی متولیان دوره قاجار رادر اداره امور مجموعه رضوی یاری کرد.

دنگ ماجرای یک سرقت فرهنگی



آرشیوملی افغانستان مهم‌ترین مرکز نگهداری اسناد کهن ونسخه‌های خطی افغانستان در کابل است. این مرکز در دهه‌های اخیر به‌سبب جنگ ونامنی‌پی‌در پی مورد دستبرد قرار گرفته و آثار زیادی از آن به‌سرقت رفته است. از تازه‌ترین این موارد، نسخه‌ای از قرآن به‌خط کوفی منسوب به خط امام حسن مجتبی ^(ع) است. این نسخه به‌شماره ۴از سال ۱۳۳۵ خورشیدی در موزه کابل وبعداً در آرشیوملی افغانستان نگهداری می‌شده است. اطلاعات بیشتری از آن در کتاب، «فهرست قرآن‌های شریف خطی آرشیف ملی افغانستان»، نوشته عبد القدیر مشتری نجرابی، کابل، ۱۳۶۶ (ص ۴-۵۰) آمده است. تصاویر کاملی که من‌از این نسخه دارم، نشان می‌دهد که این اثر تا همین چند سال اخیر در آرشیودست‌نخورده وبه‌صورت کامل نگهداری می‌شده است. آغاز نسخه‌آیه «يُثَبِّثُ...الَّذِينَ آمَنُوا (ابراهیم، ۲۷)، است و انتهای آن به «لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا» (کهف، ۷۴) ختم می‌شود.

متأسفانه در زمانی نامعلوم در فاصله سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۲ میلادی، اوراقی از این نسخه وشاید تمامی آن از آرشیوملی افغانستان به‌سرقت رفته است. پاره‌ای از این قرآن در ۲۵برگه حاوی آیات ۱-۹۷سوره اسراءو آیات ۱۷-۹۰ وآیه ۷۴سوره کهف (حاوی رقم منسوب به امام حسن^(ع) در حراج هنر شرقی، هلند، کالای شماره ۱۴رانه، وبه‌قیمت ۳۳۲ هزار یورو فروخته شده است. اوراق فروخته شده در حراج هلند، بازگشت اسراء آغاز می‌شود. تصاویر ارائه‌شده در سایت نشان می‌دهد فردی در این صفحه (ص ۸۱ نسخه آرشیوملی افغانستان، دوسطر پایانی سوره نحل را پاک کرده وبه‌جای آن، قای‌زربن ومستطیل شکل افزوده که در آن عبارت «الجزء الخمس عشر» نوشته شده است. باین حال آثار پاک‌شدن تذهیب قبلی در حاشیه برگه همچنان هویداست. امیدوارم با همت اصحاب رسانه در ایران، افغانستان ودیگر کشورها، راهی برای بازگشت این میراث اسلامی به محل اصلی خودیافت شود.

گفت وگوی شهرآرا با دکتر رسول جعفریان درباره جایگاه علمی امام باقر^(ع) در میان اهل سنت

امام باقر(ع) در میان همه مذاهب اسلامی مرجعیت علمی داشتند



امیدحسینی‌نژاد پس از واقعه جانگذاز کر بلا و نیز اتخاذ روش تقیه که از سوی امام سجاد^(ع) صورت گرفت، امام باقر^(ع) جامعه را درگیر نوسانات سیاسی وقیام‌هایی همچون قیام مختار، توأبین و... ووقایعی همچون حره دید که نمایش دهنده چهار چوب حرکت امویان بود. اگر هیچ کدام از این قیام‌هایه‌نتیجه‌ای که می‌بایست نرسید، اعتراضی همه‌جانبه به‌جور خلفاودور شدن امویان از مبانی واساس اسلام اصیل بود. امام باقر^(ع) که در چهار سالگی حادثه کر بلا را به چشم دیده بود، با قرار گرفتن در آستانه امامت، جامعه‌رادر سراسشیبی سقوطی فرهنگی یافت که بخشی از تلاش‌های امام سجاد^(ع) در قالب دعا، صحیفه سجادیه، رساله حقوق وتربیت شاگردان فراوان، حرکت در مسیر دفع همین مشکلات بودو این میراث فرهنگی عظیم به دست امام باقر^(ع) سپرده شد. اینمان با تلاش ودرک موقعیت اجتماعی وسیاسی به ایجاد مباحث و مناظرات علمی در مساجدو موسس حج ونیز تربیت شاگردان فراوان در زمینه تفسیر، حدیث، فقهو کلام اقدام نموده وبازکننده درهای اجتهادو تفسیر به‌روی شیعه بودند.

هفتم ذی الحجه سالروز شهادت پنجمین پیشوای شیعیان،

شخصی واجتماعی از آن حضرت روایت شده است که اگر مرتب شوند، روشی گران بهاو جامع از آن در زمینه‌های اخلاقی به‌وجود می‌آید.

تا چه اندازه دوستداران علوم اسلامی در آن دوره در درس‌های حضرت حضور پیدا می‌کردند؟

بی‌تردید از نظر بسیاری از علمای اهل سنت، امام باقر^(ع) در زمان حیات خویش، شهرت فراوانی داشته و همواره محضر او از دوستدارانش، از همه بلادوسرزمین‌های اسلامی، پر بوده است. موقعیت علمی ایشان، به‌مثابه شخصیتی عالمو فقیه، به‌ویژه به‌عنوان نماینده علوم اهل بیت^(ع)، بسیاری را وامی‌داشت تا از محضر او بهره‌گیرندو حل اشکالات علمی وفقهی خود را از او بطلبند. در این میان، اهل عراق که شیعیان بسیاری در میان آن‌ها وجود داشت، مقتون شخصیت آن حضرت شده بودند. در میان مراجعه‌کنندگان آن‌چنان خضوعی نسبت به شخصیت علمی امام^(ع) به‌چشم می‌خورد که عباد... بن عطاء مکی می‌گفت: «مارأیت العلماء عند أحد قط أصغر منهم عند أبی جعفر ولقد رأیت الحکم بن عیینة مع جلالة فی القوم بین یدیه کأنه صبی بین یدی معلمه، علما را در محضر هیچ‌کس کوچک‌تر از آن‌ها در محضر محضر ابو جعفر علیه‌السلام ندیدم. حکم بن عیینه با تمام عظمت علمی اش در میان مردم، در برابر آن حضرت مانند دانش‌آموزی در مقابل معلم خود، به‌نظر می‌رسید.»

شهرت علمی امام^(ع)، در حد تعبیر ابن‌عنیه، «کان واسع العلم ووافر الحلم»، مشهورتر از آن است که کسی بخواد آن را بیان کند. این شهرت در زمان خود ایشان، نه‌تنها در حجاز، که امام^(ع) در آنجا با عبارت «کان سید فقهاء الحجاز» شناخته می‌شدند، بلکه حتی در عراق وخراسان نیز، به‌طور گسترده، فراگیر شده بود. چنان که راوی می‌گوید: دیدم که مردم خراسان دورش حلقه زده بودند و اشکالات علمی خود را از او می‌پرسیدند. ذهبی، از دانشمندان بزرگ اهل سنت، درباره امام باقر^(ع) می‌نویسد: «کان أحد من جمع بین

العلم والعمل والسؤدد والشرف والثقة والزناوة کان أهلاً للخلافة، از کسانی است که بین علم وعمل واقایی وشرف ووثاقت ومنابت جمع کرده بودوبرای خلافت اهلیت داشت.

پس به گونه‌ای می‌توان گفت که امام باقر(ع) در میان اهل سنت مرجعیت عامه علمی داشته اند.

استادابوزهره درباره مرجعیت عام امام باقر^(ع) می‌نویسد: «کان محمد الباقر^(ع)، رویه الامام السجاد فی امامه أهله ونیل الهدایه ولذا کان مقصد العلماء من کل البلاد الاسلامیه ومازار أحد المدینة الا لعرج علی بیت محمد الباقر یاخذ عنه، امام باقر علیه‌السلام وارث امام سجاد^(ع) در امامت و هدایت مردم بود، از این رو، علمای تمام بلاد اسلام از هر سوبه محضر او می‌شتافتندو کسی از مدینه دیدن نمی‌کرد جز اینکه به خدمت او شرفیاب می‌شدواز علوم بی‌پایانش بهره‌های گرفت.» و هم‌او می‌نویسد: «کان یقصده من ائمة الفقه والحديث كثیرون، از بزرگان فقه وحديث، خیلی‌ها به قصد بهره‌گیری علمی پیش حضرتش می‌آمدند... آن‌حضرت، همانند پدرش امام سجاد^(ع)، که شهرت عظیم علمی در میان مردم داشت، مورد احترام خاص وعام بود.

محمد بن منکدر که خود یکی از محدثان معروف اهل سنت بود، درباره عظمت امام پنجم شیعیان چنین می‌گوید: «من جانشین علی بن الحسین^(ع)، را از میان فرزندان او که نزدیک‌ترین آنان به او از نظر علم وفضیلت هم‌بدا باشند، ندیده بودم تا روزی که به محضر فرزندش محمد باقر^(ع) رسیدم. فراوانی و گسترده‌گی روایات امام^(ع) در زمینه‌های فقه، اعتقادات و علوم دیگر اسلامی، سبب شد محدثان اهل سنت نیز از آن حضرت نقل حدیث کنند. یکی از معروف‌ترین آن‌ها ابو حنیفه است. او با توجه به اینکه بیشتر احادیث وارده از طریق اهل سنت را نمی‌پذیرفت، روایات زیادی را از طریق اهل بیت^(ع) وبه‌ویژه امام باقر^(ع)



دکتر رسول جعفریان:

موقعیت علمی امام^(ع)، به‌مثابه شخصیتی عالمو فقیه، به‌ویژه به‌عنوان نماینده علوم اهل بیت^(ع)، بسیاری را وامی‌داشت تا از محضر او بهره‌گیرندو حل اشکالات علمی وفقهی خود را از او بطلبند

قرآن‌های سرقت شده از حرم امام‌علی(ع) در حراجی‌های لندن

خارج شده و در دهه ۱۹۴۰ میلادی به موزه متروپلیتن راه یافته است؛ از جمله دو برگه‌ای که در سوره های فتح و محمد حاوی نام پیامبر اکرم (ص) است. با مراجعه به نسخه موجود در حرم علوی، درمی یابیم که بین ص ۵۷۳ و ۵۷۴ از این مصحف که حاوی آیات پایانی سوره فتح و آغاز حجرات است، در نسخه نیست. این بخش مفقوده اکنون به صورت تمام و کمال در موزه متروپلیتن قرار دارد. این برگه حاوی نام محمد است. برگه حاوی نام مبارک پیامبر اکرم (ص) در سوره محمد نیز در اصل نسخه در نجف نیست.

که همه آن‌ها ناقص، بدون تاریخ و بدون نام مؤلف و کاتب است. اصل دست نویس این مجموعه که در کتابخانه مجلس نگهداری می شود، ظاهرًا از قرن هفتم هجری و شامل ۳۸۷ صفحه است؛ آثاری که در این مجموعه وجود دارد، به این شرح است: اولین اثر فر هنگ «البیلة المترجم» ادیب یعقوب نیشابوری؛ دومین اثر فر هنگ «کتاب المہذب فی المصادر»؛ سومین اثر حکایتی است با تکیهت هایی از خاقانی، سعدی، ظهیری، مغزی، نزاری و همان گونه که مؤلف در مقدمه عربی خود گفته است، در این فر هنگ تنها مصادر رایج و مستعمل عربی را ضبط کرده، نه مصادر نادر و در ترتیب و تدوین آن از شیوه بی نظیر ابراهیم فارابی در

شهرآرا – اندیشه | «کتاب المہذب فی المصادر» بعداز فر هنگ «البیلة المترجم فی اللغه» اثر دیگری است از ادیب و لغوی مشهور قرن پنجم هجری، ابویوسف یعقوب بن احمد بن محمد بن احمد قاری کردی نیشابوری که بین سال های ۴۳۸ تا ۴۷۴ قمری تألیف شده است. این اثر که بخش هایی از آن باقی مانده، درباره مصادر متداول ثلاثی مجرد، ثلاثی مزید و رباعی در زبان عربی، با ترجمه و تعریف آن به زبان فارسی و عربی است. ادیب یعقوب همان گونه که خود در مقدمه عربی این کتاب گفته، بعداز تألیف البیلة المترجم و استقبالی که از آن شد، این فر هنگ را تألیف کرده است.

این فر هنگ در مجموعه ای قرار دارد شامل سه اثر

فرهنگی عربی فارسی

از قرن پنجم



نقل کرده است. ذهبی درباره کسانی که از امام^(ع) روایت کرده اند، از عمروبن دینار، اعمش، اوزاعی، ابن جریح وقره بن خالد یاد کرده است. ابواسحاق وقتی به او مراجعه کرد و مقام بسیار بلندو اعجاب انگیز علمی اورادید، در توصیف آن حضرت چنین گفت: «لم أر مثله قط. کسی را مانند او ندیده ام.» ابوزرعه دمشقی نیز درباره آن حضرت می‌گوید: «إن أبنا جعفر اکبر العلماء، ابوجعفر از بزرگ‌ترین عالمان است.»

در دوران امام باقر(ع) بخشی از جریان شیعی نیز به دنبال ایجاد فتنه هایی مذهبی در اعتقادات مردم بودند. غلات شیعه از گروه هایی بودند که با توسعه مضامین انحرافی خود به دنبال انحراف جریان تشیع بودند. امام(ع) چگونه با این گروه به مبارزه پرداختند؟

غلودر عراق از زمان خود امام علی^(ع) ریشه دواند و چنان که منابع نوشته اند، امام با شدت با آنان برخورد کرد، اما به تدریج زمینه رشد آنان فراهم شد. این زمینه چنان بود که گروهی به طرفداری اهل بیت پدید آمدندو زمانی که شدت دشمنی امویان را دیدند، به تدریج در دوستی افراط ورزیدند. این گذشت تا آنکه در محافل خاصی در کوفه، جریان فکری افراطی و غالی شکل گرفت و امامان به دلیل اینکه در مدینه بودند، امکان نظارت کافی نداشتند. این جریان در دوره امام باقر^(ع) بیشتر و بیشتر شد. مغیره بن سعید عجلّی، از نخستین رهبران غالی است که ادعا های عجیب وغریبی مطرح کرد. به گزارش علی بن محمد نوفلی، وی از امام باقر^(ع) اجازه خواست تا نزد ایشان برود. آن گاه گفت: «شما به مردم بگویید که من غیب می دانم. من عراق را در اختیار شما خواهم گذاشت!^(۱) امام باقر^(ع) به شدت با او برخورد کرد و حرف های تند ی به اوزد. آن گاه وی نزد ابوهاشم عبدا... بن محمد بن حنفیه رفت. اما او نیز با وی چنین کرده از خوددورش کرد. سپس نزد محمد بن عبدا... بن حسن (نفس زکیه) رفت. او مردی آرام و ساکت بود. همان مطالب را برای وی هم بازگفت و اوسکوت کرد. او در سکوت وی طمع کرده گفت: «شهادت می دهم که او همان مهدی است که رسول... بشارت آمدنش داده است. او قائم اهل بیت است.» او همچنین ادعا کرد که علی بن الحسین یعنی امام سجاد^(ع)، به محمد بن عبدا... بن حسن وصیت کرده است. سپس به کوفه آمد. وی فردی شعبده باز بود. به گمراهی مردم نشست و شمار فراوانی فریفته او شدند.



مجموعه «دیوان الادب» او پیر وی کرده است؛ روشی که پیش از او و در زمان او به کار گرفته نشده و با آنچه ابوعلی جعفری تیزانی نایبنا و جز او از مقدمان و متأخران برگزیده اند، متفاوت است. در این تصحیح وتحقیق، لغات و برابرهای آن‌ها که در متن دستنویس نبود و در حاشیه یا خطی کهنه نوشته شده بود، درون نشانه ابرو آورده شده است. نمایه الفبایی مصادر عربی با معادل های فارسی آن‌ها آورده شده که در واقع متن فر هنگ «کتاب المہذب، بدون تعریفات وتوضیحات عربی مؤلف است. واژه ها و ترکیبات فارسی خاص و کم کار بود، به صورت الفبایی ذیل عنوان «نمایه بوخی لغات و ترکیبات فارسی» آمده است.